

קול שונה מפי האתון

תמר זעירא

בלעם נקרא על ידי מלך מואב לקלל את בני ישראל המתקרבים אליהם. אלוהים נגלה אליו בלילה ומניא אותו מכך, אך במחשבה שניה מורה לבלעם ללכת למואב, ובמקום לקלל, לברך את בני ישראל. בדרך מתרחשת אחת הפרשיות המוזרות בתנ"ך¹, שגיבוריה הם אתון מדברת, מלאך חמוש בחרב ורוכב מבולבל. אני רוצה לטעון, שבסיפור המשונה הזה מסתתר משל פמיניסטי הנושא בשורה משחררת על חינוך ומוסר. כדי לפרוש את טענתי אני מזמינה אתכם לקריאה צמודה של הטקסט, שבה אשלב קטעים ממשנתה של קרול גיליגן, פסיכולוגית ופילוסופית יהודיה אמריקנית. גיליגן, ד"ר מהארורד, יצאה בספרה "בקול שונה"² נגד הנחות יסוד בהיסטוריה והפסיכולוגיה המערבית, בטענה שהן מייצגות רק את הקול הגברי באנושות. היא נתנה ביטוי לקול הנשי, הגדירה אותו, והסבירה את חשיבותו המכרעת עבור נשים ועבור החברה בכלל. כהוגה רדיקלית מ"הגל השני" של הפמיניזם, גיליגן אולי הייתה מתפלאת להיווכח כי טענותיה כבר נשמעו לפני אלפי שנים, בקולה של אתון.

"וַיִּקַּם בַּלְעָם בְּבִקְרֵי, וַיַּחְבֹּשׁ אֶת-אֶתְנֹו, וַיִּלְךְ עִם-שָׂרֵי מוֹאָב. וַיַּחַר אֵף אֱלֹהִים כִּי-הוֹלֵךְ הוּא, וַיִּתְיַצֵּב מִלֵּאךְ יְהוָה בְּדֶרֶךְ לְשֹׁטָן לוֹ. וְהוּא רֹכֵב עַל-אֶתְנֹו, וּשְׁנֵי נְעָרָיו עִמּוֹ." כדמות נשית, האתון מתחילה את הסיפור מעמדה של נחיתות. הסיפור בכלל עוסק בבלעם, והיא מוזכרת רק בדרך אגב. בלעם הוא הפעיל (קם, חובש, הולך), האתון נפעלת; בלעם למעלה, האתון תחתיו.

"וַתֵּרָא הָאֶתְנֹו אֶת מִלְאָךְ יְהוָה נֹצֵב בְּדֶרֶךְ וְחָרְבוֹ שְׁלוּפָה בְּיָדוֹ, וַתַּטּ הָאֶתְנֹו מִן-הַדֶּרֶךְ, וַתִּלְךְ בְּשֵׂדָה" כבר במשפט השני טמון זרע החתרנות, כשהאתון מקבלת תפקיד בסיפור. היא הופכת ממושא של בלעם לנושא (סובייקט) בפני עצמה. כאן גם מסתבר כי היא רואה דברים אחרת ממנו: הוא רוצה ישר, היא רוצה נטוי; הוא רוצה דרך, היא רוצה שדה. מנקודת מבטה של גיליגן, ההבדלים בין ראיית האתון לזו של בלעם אינם מקריים, ומעידים על ההבדלים התרבותיים בין נשים לגברים. החינוך הגברי מכוון לחיי העבודה והמדינה – חשיבה 'בגדול', רציונליות, חתירה למטרות. לעומת זאת, החינוך הנשי מכוון לחיי המשפחה והבית – שימת לב לפרטים הקטנים, דאגה, התחשבות. כתוצאה מכך, גם תפיסתם של נשים וגברים את המציאות שונה: גברים חותרים לכללי צדק אובייקטיביים וכלליים בעוד אצל נשים השיפוט תמיד תלוי בנסיבות ובנפשות הפועלות. ההבחנה הזו מבהירה את המחלוקת בין השניים: בלעם בסך הכל חותר למטרה במהירות האפשרית, שהרי בין שתי נקודות עובר רק קו ישר אחד. האתון, לעומתו, אינה פועלת על פי הכלל אלא מסתכלת על הדרך, ומוכנה לסטות לשדה כאשר הנסיבות משתנות.

"וַיֵּן בַּלְעָם אֶת-הָאֶתְנֹו לְהִטֵּה הַדֶּרֶךְ. וַיַּעֲמֵד מִלֵּאךְ יְהוָה בְּמִשְׁעוֹל הַפְּרָמִים - גִּדְרֵי מִזָּה, וְגִדְרֵי מִזָּה. וַתֵּרָא הָאֶתְנֹו אֶת-מִלְאָךְ יְהוָה, וַתִּלְחֹץ אֶל-הַקִּיר, וַתִּלְחֹץ אֶת רֶגְלֵי בַלְעָם אֶל הַקִּיר. וַיִּסֹּף לְהַפְתֵּהּ. וַיִּוֹסֵף מִלֵּאךְ יְהוָה עֲבוּר. וַיַּעֲמֵד בְּמִקְוֵם צָר, אֲשֶׁר אֵין-דֶּרֶךְ לְנִטּוֹת יָמִין וּשְׂמֹאלוֹ. וַתֵּרָא הָאֶתְנֹו אֶת-מִלְאָךְ יְהוָה, וַתִּרְבֹּץ תַּחַת בַּלְעָם. וַיַּחַר-אֵף בַּלְעָם, וַיֵּן אֶת-הָאֶתְנֹו בְּמִקְלֵו."

אין תקשורת של ממש בין האתון לבלעם, וכך במהרה ההבדלים בראיית העולם מובילים לקונפליקט: הוא מושך לכאן, היא לשם. לכאורה, יש כאן מפגש פשוט של נקודות המבט השונות: "בלעמים ממאדים, אתונות מנגה". אך מה קורה במפגש? האתון נלחצת, בלעם כועס; האתון רובצת, בלעם מכה. הפסיביות של האתון מול הפגנת הכוח של בלעם משקפת את חוסר האונים שלה מולו. ואכן, כפי שטוענת גיליגן, נקודת המבט הנשית אינה נחשבת שווה אלא מצויה בנחיתות מובנית. למרות תפקידה החשוב של האתון, ולמרות שבלעם תלוי בה, אצלו נמצא הכוח. הוא לוקח את כניעותה לו כמובן מאליו ומכה אותה למרות שמעשיה שומרים עליו. לא עולה בדעתו שהיא רואה משהו שהוא לא רואה, והוא מצפה ממנה לציות עיוור (תרתי משמע). כמובן, שהמצב הזה פוגע גם בבלעם עצמו, אך הוא אינו מצליח להשתחרר מהדפוס המוכר.

¹ במדבר, כ"ב, כ"א-ל"ד.

² גיליגן, קרול, בקול שונה – התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה. ת"א: ספרית הפועלים, 1995.

”וַיִּפְתַּח יְהוָה אֶת-פִּי הָאֲתוֹן; וַתֹּאמֶר לְבַלְעִם מִה-עֲשִׂיתִי לָךְ, כִּי הִפִּיתִנִי, זֶה שְׁלֹשׁ רְגָלִים” תפנית דרמטית - בדיוק כשנראה שהולכים למבוי סתום, יד אלוהים מתערבת. לא סתם אלוהים, האלוהים של גיליגן, אלוהי הקול השונה. כשהאתון פותחת את פיה נפתח דף חדש בעלילה, שכן הקול שניתן לה מאפשר לה להשתתף באופן פעיל בדיאלוג ובקבלת ההחלטות.

”וַיֹּאמֶר בְּלָעַם לְאֲתוֹן: כִּי הִתְעַלְלַת בִּי. לֹא יֵשׁ-חֶרֶב בְּיָדִי, כִּי עָתָה הֲרֹגְתִיךְ.” בלעם מופתע: **”מה פתאום את מתלוננת? זו את שמתעללת בי. תאמיני לי, חבל שלא הרגתי אותך.”** המעמד עבור בלעם מלחיץ. פתאום הוא צריך להקשיב למי שעד כה סבלה בשקט.

”וַתֹּאמֶר הָאֲתוֹן אֶל-בְּלָעַם: הֲלוֹא אֲנִי אֶתְנֶךָ אֲשֶׁר רָכַבְתָּ עָלַי מֵעוֹדְךָ עַד הַיּוֹם הַזֶּה: הַהֶסְכֵּן הִסְפַּנְתִּי לַעֲשׂוֹת לָךְ כֹּה?” האתון יכלה לכאורה להשתמש בקולה כדי לענות לבלעם באותו מטבע, ולהוכיח לו שהיא צודקת: **”אידיוט, אתה לא רואה שיש שם מלאך עם חרב?!”** גישה כזו הייתה מתאימה למה שכינתה גיליגן ‘אורינטציה של צדק’ - מוסריות גברית, שמתבססת על חוקי ההגיון³. אבל, האתון לא משתתפת בשיח הזה. היא פונה לבלעם מתוך ההקשר של מערכת היחסים ביניהם: **”תגידי בלעם, כמה זמן אתה מכיר אותי? אי פעם רציתי לעשות לך רע?”**. היא מדברת מתוך מה שכינתה גיליגן ‘אורינטציה של דאגה’, מוסריות נשית שנשענת על רגישות ואחריות לאחר.

”וַיֹּאמֶר: לֹא.” עם טענה כזו קשה להתווכח, ובלעם נאלץ להסכים.

”וַיִּגַּל יְהוָה אֶת עֵינָיו בְּלָעַם, וַיֵּרָא אֶת-מְלָאֲךָ יְהוָה נֹצֵב בְּדֶרֶךְ, וַיַּחְרְבוּ שְׁלֹפָה בְּיָדוֹ. וַיִּקְדוּ וַיִּשְׁתַּחֲוּ, לְאֶפְיוֹ. וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי מְלָאֲךָ יְהוָה: עַל-מֵה הִפִּיתָ אֶת-אֶתְנֶךָ זֶה שְׁלוֹשׁ רְגָלִים? הֲנִי אֲנִי יִצְאָתִי לְשֹׁטֹן, כִּי יָרַט הַדֶּרֶךְ לְנִגְדִי. וַתִּרְאֵנִי הָאֲתוֹן, וַתֵּט לְפָנָי, זֶה שְׁלֹשׁ רְגָלִים. אוֹלֵי נִטְתָּה מִפְּנֵי, כִּי עָתָה גַם אֶתְכָּה הֲרֹגְתִי וְאוֹתָהּ הַחַיִּיתִי.”

בחלק זה בסיפור טמונה בעיניי המהפכה האמיתית. מלאך ה' בכבודו ובעצמו מתגייס לעזרת גיליגן ומזהיר את בלעם: **”הכיוון שאתה לוקח מסוכן. לא רק האתון סובלת מכך שאתה לא שומע בקולה, אלא קודם כל אתה. היא אמנם מדברת בקול שונה, אבל חשוב שתקשיב לה.”** המלאך מאמץ את גרסת האתון עד כדי כך שהוא מאיים להרוג את בלעם על שהכה אותה.

”וַיֹּאמֶר בְּלָעַם אֶל-מְלָאֲךָ יְהוָה: חֲטָאתִי - כִּי לֹא יָדַעְתִּי כִּי אַתָּה נֹצֵב לְקִרְאָתִי בְּדֶרֶךְ. וְעָתָה אִם רַע בְּעֵינֶיךָ, אֲשׁוּבָה לִי.”

בלעם נוכח כי הידע השכלי שלו מוגבל, שגם הצדק האובייקטיבי הוא עניין של נקודת ראות. מתוך ההכרה בחסרונו הוא גם מכיר בתלותו באחר, ומאמץ דפוס 'נשי' של הישענות על המלאך כדי לשפוט מה טוב ומה רע. אך מכיוון שזהו טקסט פמיניסטי ולא אגדות האחים גרים, אין פה 'הפי אנד'. בלעם מבין את חטאו כחטא כלפי המלאך (הגבר) ולא כלפי האתון. האתון לא הופכת לנסיכה, אלא ממשיכה למשוך בעול. ובכלל, הסיפור חוזר לעסקי הגברים – מלחמות, התנצחויות ומנגל.

ואכן, סוף מושלם זה לדיסני - לא לפמיניזם. המאבק על השמעת הקול הנשי הוא מאבק מתמשך, שחלק מאויביו בלתי נראים. המשלת האישה לאתון אולי נשמעת קשה, במיוחד לנו הנשים שרואות את עצמנו משוחררות, אבל ההשתקה שגיליגן עוסקת בה עדיין פועלת בחיינו: מ'תהיי יפה ותשתק', דרך השתקת שירת נשים ועד ליחס מזלזל כלפי סגנון הנהגה נשי (ע"ע דפני ליף). החינוך עדיין לא מעודד אותנו לבטוח בעצמנו, בגופנו, ולהישיר מבט למציאות גם כאשר אנחנו רואות דברים אחרת. בהקשר זה, אני מסכימה עם גיליגן שהמאבק לפתיחת פי האתון עוד לא הוכרע. עם זאת, בניגוד לגיליגן אני לא מסכימה שאורינטציה הדאגה היא חלקן של נשים בלבד. בתחומים של חינוך ושינוי חברתי מתגלים אותם סממנים של ה'אתוניות' מהסיפור: התחושה שיש עול כבד לסחוב, ולא תמיד רואים את הסוף; הניסיון לסטות מהדרך המרכזית והמחירים הכבדים שיש לכך; התסכול מכך שהתרומה העצומה לא זוכה להכרה; והאחריות, שלמרות הקושי לא מאפשרת לנהוג אחרת.

לכל האתונות שבנו, נשים וגברים, המעשיה הזו היא בעיניי משל של תקווה. הרי אלוהים בחר להתגלות דווקא לאתון, העניק לה קול והתייצב לצידה. אז אם אלוהים עוד לא נגלה אלינו, נסתפק בינתיים בקרול גיליגן... כדי לא לשכוח, כמה חשוב הקול השונה של האתון.

³ Gilligan, Carol, Remapping the moral domain: New images of the self in relationship. Essential papers on the psychology of women, New York, NY, US: New York University PressZanardi, Claudia (Ed), (1990). viii, 510 pp.